

VYBRANÉ ASPEKTY RODINNÉHO PRÁVA V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

JAN KAZDA

Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Česká republika

Abstract in original language

Autor v předloženém příspěvku „Vybrané aspekty rodinného práva v Protektorátu Čechy a Morava“ pojednává o diskriminaci židovského obyvatelstva a jejich blízkých v oblasti rodinného práva v době nesvobody na území Protektorátu Čechy a Morava. Blíže se příspěvek také zabývá náležitostmi uzavírání manželství a rozvodů ve světle tehdejší literatury a judikatury.

Key words in original language

Protektorát Čechy a Morava, Židé, rodinné právo, manželství, rozvod, rozluka.

Abstract

Author of this subscription named „Selected aspects of family law in Protectorate of Bohemia and Moravia” is dealing with discrimination of Jewish citizens and their the area of family law in Protectorate of Bohemia and Moravia in the time of injustice. The contribution also closer deals with the formalities of marriage and divorce in light of the then literature and jurisprudence.

Key words

Protectorate of Bohemia and Moravia, Jews, family law, marriage, divorce, separation.

1. ÚVOD

Rodinné právo bylo v dobách Česko-slovenské republiky a Protektorátu Čechy a Morava upraveno jakožto součást obecného zákona občanského z roku 1811. Od doby účinnosti císařského patentu, kterým se tento zákon vydával, do doby, kterou má tento příspěvek postihnout, prošel tento předpis samozřejmě jistými změnami. Výraznou novelou byl pak zákon č. 320/1919 Sb. z. a n., kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství (dále jen "rozlukový zákon").¹ Tento zákon je unikátní zejména tím, že do

¹ Blíže k rozboru zákona č. 320/1919 Sb. z. a n. např. Veselá, R.: Vznik Československé republiky a novelizace rodinného práva, in Sborník z konference Dny práva 2008, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2008, str. 552, ISBN 978-80-210-4733-4 nebo Veselá, R. - Vojáček, L. - Schelle, K. - Tauchen, J.: An introduction to history of czech private law, Brno: Masaryk university, 2011, str. 160 an., ISBN 978-80-210-5592-6.

československého právního řádu zavádí vedle sňatku církevního ještě sňatek civilní.

Vzhledem k úzkému zaměření² tohoto příspěvku je zapotřebí zmínit zejména právní úpravu možnosti uzavřít manželství a taktéž manželství ukončit. Autor tohoto příspěvku chce na tomto případě poukázat na zásah veřejného práva do institutu manželství a to už jak na zásah přímý (zákaz uzavírat sňatek s Židy či míšenci), tak i na zásahy nepřímé (donucení manžela, který nebyl Židem, opustit manželský svazek s Židem/Židovskou skrze veřejnoprávní regulaci). Aby byla tato problematika lépe srozumitelná, dovolil jsem si začlenit na začátek článku krátký exkurs do vybraných institutů rodinného práva.

Při tvorbě tohoto příspěvku budu vycházet z dobové judikatury a své závěry ze zpracování této problematiky uvedu na dobovém příkladě.

2. PŘEKÁŽKY V UZAVŘENÍ MANŽELSTVÍ

Obecný zákoník občanský ve svém § 44 uvádí, že manželskou smlouvu může uzavřít každý, komu v tom nebrání žádná zákonná překážka. Tyto překážky jsou pak děleny do tří podskupin a to: 1) nedostatek materiálních předpokladů platného manželského konsensu, 2) překážky manželství v pravém slova smyslu a za 3) tzv. zákazy.³

Co se nedostatku materiálních předpokladů platného manželského konsensu týče, uvádí se blíže např. nedostatek způsobilosti stran, totiž dospělosti a zdravého rozumu, dále nedostatek svobodného a vážného přivolení a samozřejmě i omyl.

Překážkami v pravém smyslu se rozuměla překážka již existujícího manželství, příbuzenství a švagrovství, nemožnost zabezpečit rodinu, vraždy manžela a impotence⁴.

² Poněkud širší rozbor protektorátního práva soukromého, tedy i rodinného nalezneme např. in Tauchen, J.: Vývoj soukromého práva v období nacistické okupace (1939 - 1945), in Soukromé právo v proměnách věků: Sborník příspěvků z letní školy, Brno: Masarykova univerzita, 2011, str. 175-189, ISBN 978-80-210-5557-5, či in Tauchen, J.: Vývoj soukromého práva v Protektorátu Čechy a Morava. In: Tauchen, J. (Ed.) Výzkum vývoje soukromého práva na území České republiky. Brno, The European Society for History of Law 2010, str. 66 - 91, ISBN 978-80-904522-8-2 nebo in Tauchen, J.: Die Grundcharakteristik des Privatrechts im Protektorat Böhmen und Mähren. Journal on European History of Law. London, Vol. 2, 2011, No. 1, str. 56 - 60, ISSN 2042-6402.

³ Viz Rouček, F - Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Praha: nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 381-2.

⁴ O těchto překážkách manželství je v komentáři od prof. Sedláčka a Roučka uveřejněna velice zajímavá judikatura. Blíže Rouček, F; Sedláček, J. Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské

Mezi zákazy uzavření sňatku patřilo zejména předčasné uzavření sňatku vdovou a dále pak např. nedostatek úředního svolení ke sňatku konzulárních úředníků.⁵

3. VYBRANÉ ASPEKTY UKONČENÍ MANŽELSTVÍ

Dle prvorepublikové právní úpravy bylo možné nepřekonatelnou manželskou krizi řešit zásadně dvěma způsoby, a to rozlukou a rozvodem.⁶

Rozlukou se rozumí zrušení manželského svazku. Obecný zákoník občanský pak znal dva druhy rozluky: soudním výrokem a smrtí. Jak uvádí komentář k obecnému zákoníku občanskému, soudní rozlukou pominulo pohlavní společenství manželů t.j. manželé se nemohli nadále tělesně stýkat. Pokud by se manžel domohl na manželce soulože, šlo by o násilné smilstvo. Dítě, které by bylo počato z takového styku, by bylo považováno za nemanželské. Z výše uvedeného vyplývá, že tehdejší institut rozluky je spíše podobný dnešnímu rozvodu.⁷

Zákon č. 320/1919 Sb. z. a n. v § 13 uvádí, že o rozlukou manželství lze žalovat:

dopustil-li se druhý manžel cizoložství

byl-li manžel pravomocně odsouzen do žaláře nejméně na tři léta...

opustil-li manžel svého manžela zlomyslně a nevrátil-li se na soudní vyzvání do šesti měsíců

ukládal-li druhý manžel o manželův život nebo zdraví

nakládal-li jím (manželem) vícekrát zle, ubližoval-li mu těžce, nebo ho opětovně urážel na cti

vede-li manžel zhýralý život

právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Praha: nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 419 an..

⁵ Tento zákaz byl stanoven nařízením ministerstva zahraničí ze dne 2. Května 1899 č. 24.437.

⁶ Jak je ale výslovně uvedeno v § 93 obecného zákona občanského, nebylo možno manželství zrušit např. vzájemnou dohodou, ačkoli mělo v podstatě podobu smlouvy.

⁷ Blíže Rouček, F. - Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Praha: nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 251.

pro trvale nebo periodicky probíhající duševní chorobu, která trvá tři léta...

nastal-li tak hluboký manželský rozvrat, že na manželích nelze spravedlivě požadovat, aby v manželství setrvali

pro nepřekonatelný odpor.

Pro účely tohoto příspěvku je potřebný především § 13 písm. h), který dále uvádí, že "rozluku nelze vyslovit k žalobě manžela, který je rozvratem převážně vinen."⁸

Rozvodem se manželské společenství nerušilo. Nebyla zde již ale povinnost společně bydlet a tělesně se stýkat, z toho důvodu byl rozvod znám pod pojmem „rozvod od stolu a lože“. Soulož mezi rozvedenými manželi byla tedy stále souloží manželskou, manželé se jí ale nemohli navzájem domáhat.⁹ Rozvod spočíval v několikanásobné "promluvě do duše" manželům ze strany církevního hodnotáře.¹⁰ Důležitým faktem je, že rozvod zásadně umožňoval obnovu manželství.

4. ZMĚNY V PRÁVU V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Dne 16. března 1939 vydal Vůdce a říšský kancléř Adolf Hitler výnos, jímž zřídil Protektorát Čechy a Morava.¹¹ Část území, které patřilo dříve Česko-slovenské republice a bylo obsazeno německými vojenskými jednotkami, nyní náleželo k Německé říši, což mělo jisté právní důsledky.

Dle čl. 2 výše uvedeného výnosu se stali obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava, kteří byli příslušníky německého národa, německými příslušníky a dle říšského práva o říšských občanech i říšskými občany. Na ně se pak, vzhledem k nacistické personifikaci

⁸ § 13 písm. h) zákona č. 320/1919 Sb. z. a n., kterým se mění ustanovení občanského práva o obřadnostech smlouvy manželské, o rozluce a o překážkách manželství.

⁹ Blíže Rouček, F - Sedláček, J.: Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, Praha: Nakladatelství V. Linhart, 1935, str. 252.

¹⁰ K tomu např. Petr, P.: Rozluka manželství - zapomenutý institut?, in sborník z Konference Dny práva 2009, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, str. 2255, ISBN 978-80-210-4990-1.

¹¹ K vzniku a pojmu Protektorátu Čechy a Morava blíže např. Sobota, E.: Co to byl Protektorát, Praha: Kvasnička a Hampl, 1946.

práva, vztahovalo právo říšské.¹² Ostatní obyvatelé Protektorátu Čechy a Morava se stali příslušníky protektorátními a tudíž se na ně vztahovalo právo protektorátní.¹³

Z tohoto vyplývá určitá stratifikace obyvatelstva Protektorátu na příslušníky německé, protektorátní a ostatní. Kategorie ostatní se sestávala zejména z Židů a Romů a byla charakteristická tím, že její příslušníci pozbyli jistá občanská práva. U Židů pak právní řád rozlišoval ještě židovské míšence¹⁴ a to buďto prvního stupně nebo druhého stupně.

Zatímco se právní poměry příslušníků Protektorátu Čechy a Morava stále řídily právem československým (v tomto konkrétním případě tedy úprava obsažená v obecném zákoníku občanském a v zákoně č. 320/1919 Sb. z. a n. ve znění pozdějších předpisů), poměry německých státních příslušníků (tedy i těch, kteří byli před vznikem Protektorátu Čechy a Morava československými občany) se řídili právem domoviny a to především v oboru práva osobního, rodinného a dědického. Výnos o zřízení protektorátu pro ně stanovil aplikaci německého statusového práva i německou soudní pravomoc.

"K provedení uvedeného výnosu bylo již 20. července 1939 s účinností od 1. srpna téhož roku vydáno nařízení o použití německého práva pro německé státní příslušníky v Protektorátu Čechy a Morava. V prvním paragrafu nařízení bylo jednoznačně určeno, že na právní poměry německých státních příslušníků - tedy i postavení bývalých československých státních příslušníků německé národnosti, prohlášených dne 16. března 1939 Hitlerem za německé státní příslušníky „jest v Protektorátu Čechy a Morava použito práva jejich domoviny (německého práva), pokud toto právo stanoví použití zákonů domovského státu“. Zároveň bylo zdůrazněno, že právo domoviny platí zvláště v oboru práva osobního, rodinného a dědického. Zvláštní odstavec věnovalo nařízení otázkám sňatku a

¹² Nutno podotknout, že se na německé státní příslušníky žijící na území Protektorátu vztahovalo říšské rodinné a rasové právo již předtím. Svou povahou bylo totiž statusové. Blíže k tomu např. Hoffman, J.: Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, nakladatelství Praha: nakladatelství V. Linhart, ročník 3, 1941, str. 1184.

¹³ Blíže k tomu např. Tauchen, J. – Schelle, K.: Grundriss der Tschechoslowakischen Rechtsgeschichte. München (SRN), Verlag Dr. Hut 2009. 196 s. (ISBN 978-3-89963-935-3) nebo Tauchen, J. – Schelle, K.: Recht und Verwaltung im Protektorat Böhmen und Mähren. München (SRN), Verlag Dr. Hut 2009. 124 s. ISBN 978-3-86853-052-0.

¹⁴ Židovský míšenc prvního stupně byl ten, kdo pocházel z dvou plně židovských prarodičů, míšencem druhého stupně byl ten, kdo měl jednoho plně židovského prarodiče.

*rozvodu. Pro formu sňatku určilo použití německého práva v případě, že muž byl německým státním příslušníkem.*¹⁵

Právní poměry Židů, jakožto diskriminované vrstvy obyvatelstva, byly upraveny dle jejich příslušnosti. Prvním zásadním protektorátním předpisem, který upravoval statusové právo Židů-protektorátních příslušníků, bylo vládní nařízení č. 136/1940 Sb., o vyřazování Židů z veřejného života.¹⁶

5. ŽIDOVSKÁ PŘÍSLUŠNOST JAKOŽTO PŘEKÁŽKA UZAVŘENÍ MANŽELSTVÍ

Vládní nařízení ze dne 7. března 1942 ve svém § 2 stanovilo, že se zakazuje uzavřít manželství mezi Židem a protektorátním příslušníkem, který nebyl Žid nebo míšenec s dvěma úplně židovskými prarodiči. Šlo tedy o jakýsi další zákaz, který způsobil překážku v možnosti uzavřít manželství.

Židovští míšenci protektorátní příslušnosti se dvěma úplně židovskými prarodiči potřebovali dle § 2, č. 2 výše uvedeného nařízení k uzavření manželství s protektorátním příslušníkem, který není Žid nebo židovský míšenec s dvěma úplně židovskými prarodiči speciální povolení, které vydával ministr vnitra.¹⁷

Dále výše jmenované nařízení stanovilo, že se nemají uzavírat manželství mezi míšenci protektorátní příslušnosti, kteří mají jednoho úplně židovského prarodiče a také zakázalo pohlavní styk mezi Židy či míšenci a protektorátními příslušníky, kteří Židé ani míšenci nebyli.

Pokud by bylo uzavřeno manželství, a to třeba i v cizině, které by nebylo uzavřeno v souladu s výše uvedenými pravidly, bylo neplatné. Neplatnost takovýchto manželství se vyšetřovala z úřední povinnosti.

Snoubenci byli povinni před sňatkovým úřadem písemně prohlásit, že neexistují překážky pro uzavření tohoto manželství jak podle práva protektorátního (tedy dle § 2 nařízení, jímž se vydávají další předpisy o židech a židovských míšencích), tak podle předpisů říšských.

¹⁵ Veselá, R.: Změny rodinného práva za protektorátu, in Sborník z konference Dny práva 2009, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, str. 2794, ISBN 978-80-210-4990-1

¹⁶ Tauchen, J.: Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava. In: COFOLA 2010: the Conference Proceedings. Brno, Masarykova univerzita, 2010, str. 742-752, ISBN 978-80-210-5151-5

¹⁷ Jen těžko si lze ale představit, jak často bylo toto povolení Richardem Bienertem uděleno. Dá se ale předpokládat, že situace byla podobná jako s ostatními výjimkami ve prospěch Židů, tedy, že se tato povolení neudělovala.

V této věci spatřuji přímý zásah práva veřejného do práva soukromého. De facto tedy přibyla další překážka v možnosti uzavřít manželství a to ve formě zákazu.

6. ROZVRAT MANŽELSTVÍ Z DŮVUDU ŽIDOVSKTVÍ JEDNOHO Z MANŽELŮ

Co se rozluky týče, nenastala v Protektorátu Čechy a Morava žádná legislativní změna, co do důvodů rozluky. Je však třeba zaměřit se na změnu smyslu, či spíše rozšíření konkrétního důvodu a to na základě nových skutečností. V této souvislosti uvádím již dříve zmíněný §13 odst. 1, písm. h) rozlukového zákona z roku 1919. Toto ustanovení uvádí, že důvodem pro rozluky byl i takový rozvrat manželství, že nebylo na manželích možno spravedlivě požadovat, aby zůstali ve svazku manželském. Jak již bylo sděleno, dikce ustanovení se nikterak nezměnila, jeho význam v rámci protektorátní rozhodovací praxe nabyl na důležitosti, což níže ukážu na konkrétním případě.

Vrchní soud v Praze rozhodl usnesením ze dne 10. 6. 1940 č. j. R IX 94/1940 mimo jiné došel k závěru, že samotné židovství jednoho z manželů nezpůsobuje takový rozvrat manželství, aby mohlo být manželství rozloučeno. Je však třeba brát v potaz další skutečnosti, které jsou přímo spojeny s židovstvím jednoho z manželů. Soud dále ve své argumentaci dospěl k názoru, že židovství jednoho z manželů sice nezpůsobuje automaticky rozvrat manželství, ale vzhledem k veřejnoprávním omezením té doby, mohlo kvalifikovaný rozvrat vyvolat.

K tomuto si dovoluji citovat odůvodnění žaloby na rozluky. Na citovaném úryvku pak jasně poukážu na jednotlivá nebezpečí pro manžela "árijsce", který setrval v manželství s Židovkou.

"Naše manželství bylo v poslední době úplně rozvráceno. V důsledku nařízení o neárijských nemohl jsem nadále vystupovati před veřejností se svou manželkou, navštěvovati s ní veřejné místnosti, divadla, biografy atd. Naši přátelé a známí přestali se s námi stýkati. Dospívající naše dcera, která právě v této době nejvíce potřebuje péče a rady své matky, těžce postrádá, že její matka nemůže ji všude doprovázeti, a její duševní vývoj trpí stálým zdůrazňováním židovského původu její matky před veřejností. V naší domácnosti dochází proto k stálým různicím, výčitkám, hádkám, takže rodinný život stal se nesnesitelným."¹⁸

Dále žalobce uvádí k jeho situaci v manželství se židovskou následující:

"Jako manžel židovsky podléhám těžkým majetkovým újmám, neboť dle nařízení min. financí ze dne 23. 1. 1940 veškeré platy v můj

¹⁸ Bauer, F.: Rozluka nerovného manželství, in Právní praxe - měsíčník právníků, ročník IV. Praha: nakladatelství V. Linhart, 1940, str. 271

prospěch jsou skládány na vázané konto. U mého zaměstnavatele hrozí mi propuštění. Mé jmění nestačí pak, abych mohl své rodině poskytovat prostředků na udržení slušné dosavadní životní úrovně. Dalším soužitím se žalovanou byl bych proto existenčně zničen a se mnou i moje dcera. Vším tím způsobem byl mezi mnou a žalovanou takový rozvrat manželský, že nelze na nás spravedlivě požadovati, abychom v manželském společenství setrvali."¹⁹

V této věci je nutno podotknout, že žalobcem uváděná omezení jsou pouze příkladná a vztahující se k jeho případu. Dále byli Židé a s nimi i jejich manželé omezení např. ve výkonu veřejné služby, notářského povolání²⁰, vlastnictví nemovitého majetku atd.²¹

Jak je ale zřejmé, v tomto případě nejde o přímý zásah práva veřejného do práva soukromého. Jde spíše o sérii veřejnoprávních prostředků, které na soukromoprávní vztahy, v tomto případě institut manželství, působily.

7. ZÁVĚR

Pokud tedy jde o zásahy veřejného práva do práva soukromého v Protektorátu Čechy a Morava v oblasti překážek v uzavírání manželství a popř. jeho ukončení je možné rozlišit jak zásahy přímé, tak zásahy nepřímé. Přímým zásahem je pak zcela zřejmě ustanovení židovství jakožto překážky pro uzavření manželství. Za nepřímý zásah je možno považovat souhrn takových opatření, které z židovství jednoho z manželů nepřímě dělají důvod k rozluce pro takový rozvrat manželství, že na manželech není možno dále spravedlivě požadovat, aby v manželství setrvali.

Literature:

- Bauer, F.: Rozluka nerovného manželství, in Právní prakse - měsíčník právníků, ročník IV. Praha: nakladatelství V. Linhart, 1940.
- Hoffman, J.: Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, Praha: nakladatelství V. Linhart, ročník 3, 1941.

¹⁹ Bauer, F.: Rozluka nerovného manželství, in Právní prakse - měsíčník právníků, ročník IV. Praha: Právnícké nakladatelství V. Linhart, 1940, str. 271

²⁰ K tomu např. Hoffmann, J.: Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, Praha: nakladatelství V. Linhart, ročník 3, 1941, str. 204-5.

²¹ K tomu např. blíže Kazda, J.: Protižidovské zákonodárství v Protektorátu Čechy a Morava, 2011, Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Právnícká fakulta. Vedoucí práce JUDr. et Bc. Jaromír Tauchen Ph.D., LL.M., Eur. Int. (Dresden). Dostupné také z IS MU: http://is.muni.cz/th/210156/pravf_m?info=1;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dkazda%20agenda:th%26start%3D1 nebo Hoffmann, J.: Židovská otázka, in Nové zákony a nařízení Protektorátu Čechy a Morava, Praha: nakladatelství V. Linhart, ročník 3, 1940, str. 5-8.

- Kazda, J.: *Protižidovské zákonodárství v Protektorátu Čechy a Morava*, 2011, Magisterská diplomová práce. Masarykova univerzita, Právnická fakulta. Vedoucí práce JUDr. et Bc. Jaromír Tauchen Ph.D., LL.M., Eur. Int.(Dresden). Dostupné také z IS MU: http://is.muni.cz/th/210156/pravf_m?info=1;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dkazda%20agenda:th%26start%3D1.
- Petr, P.: *Rozluka manželství - zapomenutý institut?*, in sborník z Konference Dny práva 2009, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, str. 2255, ISBN 978-80-210-4990-1.
- Rouček, F. - Sedláček, J.: *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, Praha: nakladatelství V. Linhart, Praha, 1935.
- Sobota, E.: *Co to byl Protektorát*, Praha: Kvasnička a Hampl, 1946
- Tauchen, J. – Schelle, K.: *Grundriss der Tschechoslowakischen Rechtsgeschichte*. München, Verlag Dr. Hut 2009. 196 s., ISBN 978-3-89963-935-3.
- Tauchen, J. – Schelle, K.: *Recht und Verwaltung im Protektorat Böhmen und Mähren*. München, Verlag Dr. Hut 2009. 124 s., ISBN 978-3-86853-052-0.
- Tauchen, J.: *Die Grundcharakteristik des Privatrechts im Protektorat Böhmen und Mähren*. Journal on European History of Law. London, Vol. 2, 2011, No. 1, s. 56 - 60., ISSN 2042-6402.
- Tauchen, J.: *Diskriminace Židů v pracovním právu v Protektorátu Čechy a Morava*. In: COFOLA 2010: the Conference Proceedings. Brno, Masarykova univerzita, 2010, s. 742-752, ISBN 978-80-210-5151-5.
- Tauchen, J.: *Vývoj soukromého práva v období nacistické okupace (1939 - 1945)*, in *Soukromé právo v proměnách věků: Sborník příspěvků z letní školy*, Brno: Masarykova univerzita, 2011, str. 175-189, ISBN 978-80-210-5557-5.
- Tauchen, J.: *Vývoj soukromého práva v Protektorátu Čechy a Morava*. In: Tauchen, J. (Ed.) *Výzkum vývoje soukromého práva na území České republiky*. Brno, The European Society for History of Law 2010, str. 66 - 91, ISBN 978-80-904522-8-2.
- Veselá, R. - Vojáček, L. - Schelle, K. - Tauchen, J.: *An introduction to history of czech private law*, Brno: Masaryk university, 2011, str. 160 an., ISBN 978-80-210-5592-6.
- Veselá, R.: *Vznik Československé republiky a novelizace rodinného práva*, in *Sborník z konference Dny práva 2008*, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2008, str. 552, ISBN 978-80-210-4733-4.
- Veselá, R.: *Změny rodinného práva za protektorátu*, in *Sborník z konference Dny práva 2009*, Právnická fakulta Masarykovy univerzity, 2009, str. 2794, ISBN 978-80-210-4990-1.

Contact – email

kazda@atlas.cz